

F. W. Buckler, "Two Instances of Khil'at in the Bible", *Journal of Theological Studies*, XXIII (1922), s. 197 vd.; Pakalin, I, 833-834; Streck – [Mükrimin Halil Yınanç], "Ermeniyeye", *IA*, IV, 319; A. Grohmann, "Tırâz", *IA*, XII/1, s. 239, 242; N. A. Stillman, "Khil'a", *EP*² (İng.), V, 6-7.

MEHMET ŞEKER

Osmanlılar'da Hil'at. Osmanlılar'da hil'at giydirmeye geleneğine, aynı zamanda hânedanın meşruiyetinin ve ona bağlılığın bir işareti olması sebebiyle çok önem verilmiş, maddî sıkıntı içine düşüldüğü dönemlerde bile uygulanması sürdürülmüştür. Çeşitli devlet görevleri verilenlere veya bu görevler kapsamındaki yetkileri tasdik edilenlere, padişaha bağlılıklarını gösterenlere ve taltif edilmek istenen kimselere takdir, tebrik veya teşvik için (bazılarına da te'dib gayesiyle) hil'atler giydirildiği bilinmekte, bunun bazan da cülûs bahşışleri içinde yer aldığı görülmektedir. Özellikle resmî törenler ve sûr-ı hümâyun gibi şenlikler hil'at verilmesi için önemli vesilelerdi. Hil'atler giydirilme sebeplerine bağlı olarak "arz hil'ati, ulûfe hil'ati, vedâ hil'ati, umum hil'ati" gibi adlarla anılıyordu. Öte yandan bu uygulamaya in'âm nazarıyla bakılmakla birlikte, yine taltif amacıyla yılda bir veya birkaç defa verilen (genellikle kışlık ve yazlık), resmî kayıtlara "âdet" olarak geçirilen hil'atler de vardı. Bunlar sonradan daha ziyade nakde dönüştürülmüştür (hil'at-bahâ).

Daha önceki çeşitli devletlerde olduğu gibi Osmanlılar'da hil'atin eş anlamlısı olarak kullanılan teşrif kelimesi sadece hil'ati değil hil'atle birlikte verilen diğer hediyeleri de ifade ederdi. Elçilere, bazı muhterem misafirlere, Kırım hanı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarına yapılan aynı ve nakdî yardımlarla birlikte verilen hil'ati ifade için "teşrif", sefere davet maksadıyla Kırım hanına, seferdeki başarıları dolayısıyla serdarlara, ulûfe dağıtımını sonrası sadrazama hil'atle birlikte gönderilen hatt-ı hümâyun, kılıç, hançer, para ve benzeri şeyleri ifade için de "teşrifât" kelimesi kullanılmıştır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 398). Hil'at vermenin, veren kişinin kendi üzerinden çıkardığı elbiseyi başkasına giydirmesi şeklinde yapılan uygulamasına da rastlanır (Silâhdar, II, 548). Hil'at terimi zaman zaman yalnız hediye edilen elbiseleri kapsamına almıştır. Padişah kızlarının (Sultan) nikâh akdi dolayısıyla sultan ve damat tarafından sadrazama, şeyhülislâma, elçilere ve diğer devletlerin hükümdarlarına gönderilen hediyeler arasında bulunan hil'atler bunlardandı. Sadrazamın padişaha sunduğu

kürkler için ise hiçbir zaman hil'at kelimesi kullanılmamıştır.

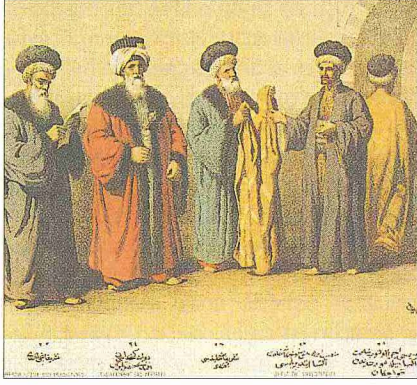
Osmanlılar'da devlet adına verilecek olan hil'atler huzarda padişah, sadrazam, dârüssaâde ağası, defterdar ve valiler, seferde ise serdâr-ı ekrem ve serdarların huzurunda giydirilirdi (a.g.e., II, 104). "Huzurda giydirilme" ifadesi, her zaman giyme işleminin ilgili şahsın huzurunda yapılması değil bazan da giymenin ardından huzura çıkılması anlamına gelirdi. Özellikle padişah tarafından hil'at giydirilenler padişahın huzuruna çıkarak yer öpme merasimini (bûs resmi) yerine getirirlerdi. Bu şekilde hil'at verilmesi verenin hizmetinde bulunmak veya ona tâbi olmak demektir. Dolayısıyla söz konusu görevlilerden her biri ancak kendilerinden daha alt mevkiye bulunanlara hil'at giydirebilirlerdi. Meselâ sadrazam tarafından şeyhülislâma verilecek hil'at giydirilmez, bir bohça içerisinde takdim edilirdi. Ayrıca vâlide sultan, sultan ve damatlarla vezirler ve diğer devlet erkânının verdikleri hil'atlerin büyük çoğunluğu devlet hazinesinden değil kendi hazinelerinden çıkarılmaktaydı. Sadrazamın, görev tevcihi veya ulûfe dağıtılmasından sonra padişah tarafından kendisine gönderilen kürkü o anda yapılan bir merasimle giymesi âdet olduğu gibi diğer kimselerin gönderdiği kürkleri de getirenin yanında hemen giymesinin bir nezaket ifadesi olduğu anlaşılmaktadır (Râşid, II, 547).

Vilâyetlerde ve sefer esnasında orduda çok çeşitli yerlerde hil'at giydirmeye merasimi icra edilmekle beraber İstanbul'da XVII. yüzyılın sonlarına kadar saray, daha sonraki tarihlerde de Paşakapısı bu iş için ana merkez olmuştur. Ancak gerek saray gerekse Paşakapısı içinde, daha önceki bazı devletlerde görüldüğü gibi hil'atlerin giydirilmesi için özel bir mekân (meselâ Gazneliler'de câmeihâne) yoktu. Fakat hil'atin hangi sebeple kimlere verileceği ve nasıl bir tören yapılacağı belirlenmişti. Sarayda Kubbealtı'nda bulunan hazine önü, Bâbüssaâde arası, Bâbüssaâde önündeki binek taşı avlusu, Has Oda ve çeşitli kasırlar, Bâbiâli'de Arz Odası, divanhâne ve misafir odası hil'at törenlerinin gerçekleştiği mekânlardı. Bazı özel şartlarda "tahta perde verâsında" da (tören yapılmaksızın) hil'at giydirildiği olurdu.

Özellikle görev tevcihi sebebiyle yapılan hil'at giydirmeye törenleri, hem geniş kitleye hitap etmesi hem de şeklinin tayin edilmiş olması (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 516) bakımından önemliydi. Zira şâkirdlik gibi çiraklık mahiyetindeki gö-

revler dışında tayin edilen her memura hil'at giydiriliyordu. Hatta aynı görevin vekâletinden asaletine geçiş de hil'at verilmesini gerektiriyordu. Tevcihat sebebiyle kimlerin padişah huzurunda hil'at giyecekleri tesbit edilmişti. Bunların ayrıca sadrazam huzurunda tekrar hil'at giymeleri âdeti (Tevkiî Abdurrahman Paşa, s. 529). Vezirler, yeniçeri ağası, defterdar, reisülküttâb, nişancı, defter emini, çavuşbaşı, sipahiler ağası, silâhdarlar ağası, yeniçeri efendisi, kul kethüdâsı, rûz-nâmçe-i evvel, mîrâhur-ı evvel, mîrâhur-ı sâni, kapıcılar kethüdâsı, mîrâlem ve cebecibaşı ağalar hil'atlerini, tayinlerini takip eden ilk arz sırasında Bâbüssaâde arasında giyerek Arz Odası'nda padişah huzurunda yer öperlerdi. Sadrazam ve defterdara ulûfe tevzii dolayısıyla verilen hil'atler de aynı şekilde Bâbüssaâde arasında, sadrazama ilk arzında verilmesi mûtat olan kapaniçe ise Bâbüssaâde önündeki selâm taşında giydirilirdi. Tayinleri takip eden ilk arz sırasında hil'at giyenlerle ulûfe tevzii dolayısıyla hil'at giyen defterdar hil'atlerini arz dönüştüğü giydikleri yerde çıkarılırken sadrazam ulûfe hil'atini arzdan sonra divanhânedeki divan görevlilerinin kendisini tebrik için yaptıkları etek öpme (dâmen-bûs) resminden sonra çıkarır ve teşrifatçı efendi bu kürkü Devât Odası'nda mehterbaşına teslim ederdi. Arza girmesi kural olduğu halde burada hiçbir sebeple kazaskere hil'at giydirilmezdi. Önceleri şeyhülislâmlar divanda, kazaskerler Has Oda gibi bir yerde padişahın elini öperek hil'at giyerlerdi; bu usul bir ara terk edilmiş ve Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin şeyhülislâmlığında tekrar yürürlüğe konulmuştur (*Zeyl-i Ravzatü'l-ibrâr*, s. XXV, 75). Daha sonraki tarihlerde kazaskerler şeyhülislâm konağında hil'at giymişlerdir.

Münferit tevcihler dışında cülûs ve sefer dolayısıyla ve şevval ayındaki genel tayinler sırasında yeni görev alan veya yerinde kalan kimselere hil'at giydirilir ve buna "umum hil'ati" denilirdi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 21, 90). Umum hil'atlerinin Paşakapısı'nda giydirilmeye başlanmasından sonra da yine aynı şekilde şeyhülislâm, vezirler, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakîbüleşraf ve İstanbul kadısının hil'at törenleri bizzat sadrazamın huzurunda Arz Odası'nda, diğerleri ise divanhânedeki yapıldı. Eflak ve Boğdan voyvodaları ile beylerbeyi tevcihlerinde tayin edilen kişinin başşehirde bulunmaması durumunda onların kapı kethüdâlarına hil'at giydirilmek suretiyle görevleri ilân edilirdi. Sefer sebebiyle merkezde

Devlet kethüdâsı ve teşrifatçısının huzurunda yapılan hil'at giyirme törenini tasvir eden bir resim (Ârif Mehmed Paşa, lv. VIII)

yapılan tevcihat yanında sefere memur edilen beylerbeyiler de askerleriyle orduya dahil olduklarında hil'at giyerek yerlerini alırlardı (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, s. 537). Elçilere giydirilen hil'atler de protokol bakımından önemliydi. Saraya gelen elçiler hil'atlerini divandan sonra hazine önünde giyer ve arza girerek yer öperlerdi. Bâbîâlî'de önde gelen elçilik erkânına ve mihmandarına sadrazamın huzurunda, diğer maiyet mensuplarına ise misafir odasında hil'at giydirilirdi.

Hil'at giydirilmesini gerektiren iki sebep aynı zamana rastlarsa merasimler üst üste ve her biri yine kendi kuralı gereğince yapılırdı. Meselâ sadrazam ve defterdar, ilk arzlarının ulûfe tevzii gününe tesadüf etmesi halinde ikişer hil'atle arza girerlerdi. Sadrazama Bâbüssaâde'ye varmadan selâm taşında taşra hazinedarbaşısı kapaniçesini, Bâbüssaâde aralığına vardığında iç hazinedarbaşısı kapaniçesinin altına ulûfe kürkünü giydirirdi (Abdullah Nâîlî Paşa, vr. 49^b). Bu hil'atlerin büyük bir kısmı resmî günlerde ve merasimler sırasında giyilirken bir kısmı ancak belirli merasimlere mahsustu.

Devlet memurlarının kıyafetleri rütbe ve görevlerinin özelliklerine göre değişiyordu. Protokole dahil olan ricâlin normal günlerde, alelâde merasimlerde ve önemli törenlerle büyük alaylarda giymek için üç ayrı kıyafetleri vardı; dolayısıyla bunlara giydirilecek hil'atler de memuriyetlerine göre farklı idi. Başta sadrazam olmak üzere üst seviyedeki bazı görevlilere verilecek hil'atlerin cinsleri değişebiliyordu. Bunlara hangi sebeple ne tür hil'at verileceği önceden tesbit edilmişti. Elçi ve mi-

safirlerin hil'atlerinin cinsini tayinde şahsın mevkii ve yüklendiği görev belirleyicilik açısından önemliydi. Herkesin giyeceği hil'at türü belli olduğundan sadrazam ve padişah huzurunda aynı kişilere aynı sebeplerle verilen hil'atler de genellikle aynı olurdu. Fakat özellikle elçilere XVIII. yüzyıldan itibaren zaman zaman padişah huzurunda daha iyi cins hil'atler giydirilmişti.

Kuruluştan itibaren imal edildiği kumaş cinsine göre çeşitleri olan hil'atlerin memurların derecelerine göre farklı türlere ayrılması daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiştir. Kumaş ve cinslerinin zamanla çoğalması bu türleri zenginleştirmiş ve derecelendirilmesini kolaylaştırmıştı. XVII. yüzyıldan sonra pek görülmeyen, fazla ikramda bulunmak üzere iki hil'atin birlikte giydirilmesi âdeti de çeşitlerin henüz yeterince zenginleşmemesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde sonraki tarihlerde malî sebeplerle yapılan bazı kısıtlamalar dolayısıyla, meselâ kürk yasağından sonra bazı kimselere verilecek yeni hil'atlerin eskisinin değerini taşımasına dikkat edilmiş ve bunu sağlamak için sırma işlemeler, inci ve murassa kopçalar kullanılmıştır.

XVII. yüzyılın başlarında Amasya kemhâsı ve diğer kumaşlar yanında daha ziyade serâserin mükemmel, âlâ, evsat, kuşaklık, kârhâne, İstanbul gibi çeşitlerinden imal edilen "câme-i mirâhurî"ler hil'at olarak verilmiş ve bunlar kumaşın cinsine göre "câme-i mirâhurî an-serâser-i kuşaklık" şeklinde adlandırılmıştır (BA, KK, nr. 666). Aynı yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında hil'atlerin muhtemelen serâser cinslerinden isimlerini alan mükemmel, âlâ, evsat, kuşaklık, kârhâne, İstanbul ve altunum-gümüşüm gibi çeşitleri görülmektedir (BA, KK, nr. 667). Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise kuşaklık, âlâ, altunum-gümüşüm, se-renk adlarıyla hil'at türleri azalmış ve kürklerin kaplanmasında da kuşaklık kumaş kullanılmıştır (BA, KK, nr. 668). Kısa bir müddet sonra "has" denilen yeni bir cins hil'atin ortaya çıkışı ile hil'at türleri ve fiyatları aşığıdaki şekilde belirlenmiştir:

XVIII. yüzyıla gelindiğinde kuşaklık tek türe dönüşmüş ve has da hil'at çeşitlerinin atik ve cedîd olarak ikiye ayrılması sırasında değer kaybederek âlânın altına düşmüştür; altunum-gümüşüm ise pek kullanılmamıştır. Ayrıca yine XVII. yüzyılın sonlarında özellikle ilmiye mensuplarına verilen çuha ve sof feracelerle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kürklerin kaplan-

masında da kullanılan "kumâş-ı hân-ı cedîd" görülmeye başlanmıştır.

Yüksek rütbeli devlet erkânına hil'at olarak genellikle samur, kakum ve sincap gibi kürkler verilirdi. Siyah tilki kürkü çok değerliydi ve yalnız padişaha mahsustu; ancak padişah tarafından fevkalâde taltif amacıyla sadrazama, çok ender bazı durumlarda da diğer kimselere verilmiştir (D'Ohsson, s. 91-92). Kürklerin fiyatları ve dolayısıyla kaliteleri giydirileceği şahsa göre belirlenmişti. XVII ve XVIII. yüzyıllarda çeşitli görevliler için satın alınacak samur kürk fiyatları 300 ile 1000 kuruş arasında değişmekteydi. XVIII. yüzyılın başlarında bu kürklerin vezirler için 600, kazaskerler ve mîrâhur-ı evvel için 450, nakîbüleşraf, İstanbul kadısı ve bostancıbaşı için 350 kuruş, diğer kişiler için de rütbelerine göre kıyas yoluyla satın alınması nizamla bağlanmıştır (BA, İbnülemin-Hil'at, nr. 458). Hil'at cinslerinde yapılan her değişiklikte kime hangi cinsin giydirileceği yeniden tesbit edildiği gibi XVIII. yüzyılda malî sebeplerle bu konuda bazı kısıtlamalara da gidilmiştir. Bu arada elçilere kürk yerine hâssü'l-hâs giydirilmesi esası getirilmiştir. Ancak gerekli görülmemiş durumlarda yine kürk verilmesi usulü sürdürülmüştür.

XVI. yüzyılda hil'atlerin en çok verildiği merasim olan sür-ı hümâyunlarda dağıtılan hil'at sayısı dört bine ulaşırdı (Selânikî, I, 168-169). 1099 (1688) yılının son sekiz aylık hil'at sarfiyatı ortalaması 251, 1173 (1759-60) yılı sarfiyatının aylık ortalaması ise 160'tır (BA, KK, nr. 694). Şevval ve zilhicce aylarındaki sarfiyatın ramazan ve kurban bayramları dolayısıyla artışı dikkat çekmektedir. XVII. yüzyılın sonlarında aylık hil'at masrafı meselâ 1094 yılı Muharrem ayı (Ocak 1683) için 2.298.025 akçe (= 19.150 kuruş), Safer ayı (Şubat 1683) için 3.328.660 akçedir (= 27.739 kuruş; BA, KK, nr. 684). Bu sonuçlardan anlaşıldığına göre XVIII. yüzyıldan itibaren hem giydirilen hil'at sayısı azaltılmış hem de fiyatları düşürülmüştür.

Sarayda "hayyâtin-i hil'at" denilen özel terziler bulunur ve bunlar ilk zamanlarda hil'atleri Hazine-i Âmire'den aldıkları kumaşlardan dikerlerdi; hatta sefer sırasında bir kısmı orduya katılırdı. Fakat zamanla bunların sayısı ve dolayısıyla imalâtları azalmış ve hil'atler daha ziyade dışarıdan satın alınmıştır (BA, KK, nr. 672, 683, 684). Saraydaki hassa ve hil'at terzilerinin sayısı XVI. yüzyıl sonlarında 478, XVII. yüzyılın başlarında 319 iken aynı

	XVII. yüzyılın ortaları (BA, KK, nr. 683)	XVII. yüzyılın sonları (BA, KK, nr. 684)	XVIII. yüzyılın ikinci yarısı (Abdullah Nâilî Paşa, vr. 121 ^b)
	Akçe	Akçe (Kuruş)	Kuruş
Hâssü'l-hâs	8000	9600 (= 80)	37
Hâss-i sâde	6000	5500 (= 45)	12
Kuşaklık-ı hâs	6000	--	--
Kuşaklık-ı sâde	4800	4300 (= 36)	26
Âlâ	2800	2300 (= 19)	18

yüzyılın sonlarında 217'ye düşmüştür. Hil'atler Kubbealtı'nın yakınında bulunan Bîrûn Hazinesi'nde muhafaza edilirdi. Hazinedarbaşının nezâretindeki bu hazine iki kısımdı. Hil'atlere ait kısım kaftancıbaşının, kırtasiye ve kumaşlara ait kısım ise hazinedarbaşının sorumluluğunda idi. Hazinenin ayrıca hâzin-i Bîrûn denilen görevlileri vardı ve bunların XVII. yüzyıl sonlarındaki sayısı dörttü. Hazinenin gelir kayıtları başmuhasebe ve rûznâmçede, masraf kayıtları ise -hazineden hil'at çıkışı teşrifat kaleminde yapıldığı için- XVI. yüzyıldan 1099'a (1688) kadar Teşrifat Masraf Rûznâmçe Defterleri'nde veya yine Teşrifat Nezâreti'nde tutulan müstakil kaftancıbaşı masraf defterlerinde yer almıştır. Bu şekilde gelir ve masraf kayıtlarının ayrı kalemlerde olması muhasebe hesaplarının yapılmasını güçleştirmiş, fakat sonradan masraf hesapları da rûznâmçeye bırakılmıştır. Ayrıca önceleri ancak devir teslim sırasında veya satın alınacak hil'at sayısını belirlemek amacıyla hazine mevcudunu tesbit için yapılan muhasebe hesapları sonradan yıllık olarak düzenli bir şekilde tutulmuştur.

Hil'at mübâyaaalarında taşra hazinesi yetkililerinden başka özellikle münferit alımlarda çok çeşitli kimseler görevlendirilmiştir; bunların bir kısmının hil'at giydirilecek şahsın adamları olduğu anlaşılmaktadır. Önceden verilmiş hil'atların daha sonra tekrar hazineye satın alındığı da görülmektedir. Hil'atler hazineden hemen giydirilmek, padişah ve sadrazam hazinelerinde ihtiyat olarak bulundurulmak veya gerektiğinde giydirilmesi için ordu ve eyaletlere topluca gönderilmek üzere çıkarılırdı. Padişah ve sadrazam hazinelerine taşra hazinesinden gerekli hil'atların alınması, muhafazası ve giydirilmek üzere hazırlanması için ayrı görevliler vardı. Padişah adına Enderun'da bulundurulmuş siyah tilki, samur gibi değerli kürk ve hil'atların muhafazası ile kapaniçecibaşı, taşra hazinesinden hil'at alımı, muhafazası ve giydirilmek üzere hazırlanması ile Enderun Hazinesi hazinedarbaşısı ve kethüdâsı görevli iken sadrazam

dairelerinde bu işlerle hâzin-i hil'at ve kaftan ağası gibi memurlar ilgilenmekteydi.

Hil'at giydirmeye âdeti II. Mahmud zamanından başlayarak aşamalı biçimde kaldırılmıştır. 1237 (1822) yılında ulemâ ve vüzerâyâ mahsus bol yenli kakumlar dışında kürk giyilmesi yasaklanırken (Cevdet, XII, 45) aynı yıl içinde bazı merasimler sırasında giydirilecek çoğu kürk olan hil'atler yavaş yavaş terkedilmiş, 6 Şevval 1244 (11 Nisan 1829) tarihlî elbise nizamnamesiyle memurların kıyafetlerinde değişiklik yapılırken göreve tayinlerde hil'at giydirmeye âdetinden vazgeçilmiştir. Ancak bununla hil'at giydirmeye geleneği tamamen ortadan kalkmamış, bazı özel durumlarda Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. Meselâ II. Mahmud 1831-1837 yılları arasında çıktığı yurt içi gezilerinde ileri gelenlere verdiği değerli hediyelerin yanında kendilerine hil'at da giydirmiştir (Özcan, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, s. 364, 365, 370, 374, 375). Aynı şekilde Sultan Abdülmecid de 1844'te yurt içinde yaptığı bir seyahat sırasında verilmek üzere rütbeli ricâl için nişanlar, ilmiye mensupları ve başka milletlerin din adamları için de hil'atler hazırlatmıştır (BA, İrade-Dahiliye, nr. 4335). Mekke emiri ve diğer bazı görevlilere ise her yıl surre emini ve kaftan ağası ile hil'at gönderilmesi usulü devam ettirilmiştir. Hil'atin doğu eyaletlerindeki ilgisi daha yavaş ve daha geç gerçekleşmiştir. Özellikle aşiretlerin çok olduğu Musul, Şehrîzor ve Bağdat gibi bölgelerde bunun hoşnutsuzluğu yol açabileceği endişesiyle uygulamanın yavaş yavaş gerçekleştirilmesine dikkat edilmiştir. Zira hil'atler, daha çok göreve tayinleri sebebiyle buradaki memurlara değerli at gibi hediyeler veren aşiret bey ve ağalarına giydirilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A.AMD, nr. 177/6; BA, A.MKT, Meclis-i Vâlâ, nr. 85/95; BA, Sadâret-Teşrifat Kalemi, nr. 29/33, 134/50, 258/56; BA, HH, nr. 20115; BA, İbnülemin-Hil'at, nr. 242, 294, 312, 314, 342, 364, 446, 448, 458, 477, 485, 544, 547; BA, İrade-Dahiliye, nr. 4335; BA, İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 664; BA, KK, nr. 208, s. 112-113

(Ruûs Defteri); nr. 672, 683-684 (Hil'at Mübâyaa Defterleri); nr. 687, 691-696 (Bîrûn Hazinesi Muhasebe İcmal Defterleri); nr. 673, 673/m. 1 (Bîrûn Hazinesi Masraf Defteri); nr. 666, 667, 668 (Teşrifat Kalemi Masraf Rûznâmçeleri); nr. 664 m (Mevcûdâtî Rûznâmçesi); nr. 669, 670, 685; BA, BEO, *Sadâret Defterleri*, nr. 345; nr. 347, s. 8, 12, 18; nr. 349, s. 10; nr. 359, s. 151, 154-155, 161; nr. 356, vr. 38^b, 39^b, 45^{a-b}, 47^b, 49^{a-b}, 103^b, 121^b, 142^b; nr. 435, s. 32-42; BA, D.BŞM, *Kaftancıbaşı Masraf Defterleri*, nr. 209; *Defter-i Teşrifât-ı Hümâyûn*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr. 14.555, vr. 1^b, 45^a; *Teşrifat Defteri*, Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 323, vr. 13^b; *Defterdara Ait Telhis ve Mektup Mecmuası*, İÜ Ktp., TY, nr. 3960, vr. 42^b; *Kânunnâme*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 1004, vr. 7^b; *Aşıkpaşazade, Târih (Atsız)*, s. 53; Selânikî, *Târih (İpşirli)*, I, 103, 168-169, 179, 299, 322, 364; II, 446, 524, 544, 546, 584, 589, 591, 595, 680-681, 729; Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfehorân*, s. 93, 108, 112; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed.Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 537; *Karacelibezâde Abdülaziz Efendi, Zeyl-i Ravzatü'l-ibrâr* (haz. Nevzat Kaya, doktora tezi, 1990, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. XXV, 75; *Eyyübî Efendi Kânunnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1994, s. 34, 39, 56-58; Hezâretin, *Telhisü'l-beyân*, vr. 136^b, 143^b; *Tevkîf Abdurrahman Paşa, Kânunnâme (MTM, V/3 [1331] içinde)*, s. 513-514, 526, 529; Abdullah Nâilî Paşa, *Mukaddime-i Kavânin-i Teşrifât*, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 813/2, vr. 31^a-32^a, 49^b, 121^b; Naîmâ, *Târih*, V, 365; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 21, 90, 104, 398, 428, 516; Silâhdar, *Târih*, II, 104, 548; Râşid, *Târih*, II, 546-547; Sâdullah Enverî, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 5994, vr. 256^{a-b}; Halil Nûri, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 5996, vr. 227^a; Edib Mehmed Emin, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 464, vr. 4^a; *Teşrifât Kadîme*, s. 91-92; Câbi Ömer Efendi, *Târih* (haz. Mehmet Ali Beyhan, doktora tezi, 1992), İÜ Ed.Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 9, s. 213, 996-998; D'Ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler* (trc. Zerhan Yüksel), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 91-92; Hammer (Atâ Bey), X, 128; Ârif Mehmed Paşa, *Mecmûa-i Tesâvir-i Osmaniyye*, İstanbul 1279, s. 11, lv. VIII; Cevdet, *Târih*, XII, 45; Lutfi, *Târih*, I, 121; II, 269-273; IV, 114; Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nun Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 206; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 267; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, s. 131, 179, 190-191; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1989, s. 57; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 364, 365, 370, 374, 375; a.mlf., "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *TD*, XXXIII (1982), s. 46; Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi, 1995, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 185, 216; Şehabeddin Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri", *TD*, XXX (1976), s. 73; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Bir Eser: Kavânin-i Osmanî ve Râbita-i Âsitâne", *TED*, sy. 14 (1994), s. 33; Pakalın, I, 833-834; N. A. Stillman, "*Khil'a*", *EI²* (İng.), V, 6-7.

